

ВІДГУК

**офіційного опонента доктора психологічних наук, професора
кафедри психології Херсонського державного університету**

Поповича Ігоря Степановича

**на дисертаційне дослідження Астремської Ірини Володимирівни
«Психологічні засади супервізії у подоланні синдрому емоційного
вигорання фахівців у системах спеціальної освіти та соціальної роботи»,
поданого на здобуття
наукового ступеня доктора психологічних наук
зі спеціальності 19.00.08 – спеціальна психологія**

Актуальність теми роботи та її зв'язок із планами відповідних галузей наук. Дисертаційна робота здобувачки присвячена проблемі дослідження розробленості цілісної теоретично обґрунтованої та експериментально апробованої моделі супервізії, спрямованої на подолання синдрому емоційного вигорання фахівців систем спеціальної освіти та соціальної роботи.

Професійну діяльність спеціального педагога, психолога, соціального працівника визнано як одну з найбільш емоційно напружених. Це пов'язано з великою кількістю непередбачуваних і неконтрольованих комунікативних ситуацій, із нерегламентованим режимом роботи, з високою мірою особистісної відповідальності, з неможливістю отримати однозначні підтвердження ефективності своєї діяльності, що супроводжується стресами, емоційним виснаженням та емоційним вигоранням.

Більшість фахівців, які на певному етапі професійної діяльності відчують на собі не тільки професійну втому, а й всі риси синдрому психологічного вигорання, не розуміють, що з ними відбувається, та не володіють інструментами уникнення синдрому або позбавлення від його наслідків. Подолання негативного впливу стресів можливе навіть при такій емоційно виснажливій роботі. Профілактика та мінімізація професійної деформації фахівців потребує системного підходу на різних етапах діяльності.

Саме впровадження супервізії має бути провідником на шляху до усвідомлення необхідності психологічної допомоги та її прийняття.

Важливість вивчення психологічних засад супервізії у подоланні синдрому емоційного вигорання зумовлене відсутністю цілісної системи супервізії як невід'ємної частини ефективної професійної діяльності. Інтелектуальна рефлексія пропонованого дослідження постулює, що актуальним для сучасної психологічної науки є дослідження супервізії як методу подолання емоційного вигорання фахівців систем спеціальної освіти та соціальної роботи. Авторка наголошує, що супервізія – малодосліджена сфера психологічної діяльності в Україні. Її розуміють як звернення до внутрішніх ресурсів спеціаліста, самоцінності, що дозволяє визначити опорні індивідуальні живі точки професійної самосвідомості. Почуття та вплив роботи на особистість повинні бути предметом супервізії, мають бути опрацьовані та обговорені. Через це систематичне здійснення супервізії професійної діяльності фахівців професій систем спеціальної освіти та соціальної роботи набуває особливого значення. Тому не викликає сумніву актуальність та доцільність проблематики, що досліджує Астремська Ірина Володимирівна.

Наукова новизна одержаних результатів, їх значення для науки й практики

Оцінюючи найважливіші здобутки дисертаційного дослідження Астремської І. В. варто наголосити на тих результатах, що мають наукову новизну.

По-перше, заслуговує на увагу вперше розроблена модель супервізії як методу подолання синдрому емоційного вигорання фахівців систем спеціальної освіти та соціальної роботи, що представлена трьома блоками: концептуальним, змістово-технологічним, критеріально-результативним. Доведено, що структурно-функціональна модель супервізії характеризується певною комбінацією всіх компонентів, що відображають її психологічний зміст.

По-друге, науково обґрунтовано та описано компонентний склад кожного блоку структурно-функціональної моделі супервізії, що охоплює мету, методологічні засади, психологічні детермінанти та принципи (концептуальний блок), сетинг, функції, фокуси, методи (техніки, прийоми, засоби) та фази (змістовно-технологічний), критерії та результат (критеріально-технологічний).

По-третє, розкрито психологічний зміст супервізії, що характеризує її як унікальний та ефективний метод професійного супроводу працівників (керівників та співробітників, високопрофесійних та початківців) фахівців систем спеціальної освіти та соціальної роботи, спрямований на формування навичок практичної діяльності (знань та умінь професіонала) через рефлексію суб'єктивних компонентів професійної взаємодії і установок по відношенню до клієнтів, колег та самого себе, при якому відбувається корекція та регуляція емоційно-вольових процесів.

По-четверте, виявлено психологічні особливості синдрому емоційного вигорання таких професій, як практичний психолог, соціальний працівник, фахівець спеціальної освіти, які надають допомогу дітям з особливими освітніми потребами; визначено та емпірично підтверджено основні чинники емоційного вигорання, сформованість яких визначає рівень синдрому емоційного вигорання, забезпечує успішність взаємодії з іншими людьми в мікро- та макросоціумі.

По-п'яте, теоретично обґрунтовано і доведено ефективність супервізії в подоланні синдрому емоційного вигорання фахівців систем спеціальної освіти та соціальної роботи.

До переваг дисертаційної роботи Астремської І. В. належить її безсумнівне практичне значення, що полягає в обґрунтуванні та впровадженні авторської структурно-функціональної моделі супервізії, спрямованої на подолання синдрому емоційного вигорання фахівців систем спеціальної освіти та соціальної роботи. Також практичне значення отриманих результатів забезпечено узагальненнями, висновками та пропозиціями щодо можливостей

підвищення ефективності у подоланні емоційного вигорання фахівців систем спеціальної освіти та соціальної роботи. Результати дослідження можуть бути використані в процесі підвищення кваліфікації практичних психологів, фахівців спеціальної освіти, педагогів, соціальних працівників, їх навчання, а також у проєктуванні кваліфікаційних стандартів та освітніх систем для вищезазначених спеціальностей.

Вважаємо, що елементи наукової новизни та практичної значущості результатів дослідження сформульовано коректно, їхня кількість та кваліфікаційні ознаки відповідають нормативним вимогам.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації

Детальне ознайомлення з текстом дисертації Астремської І. В. дає підстави стверджувати, що підхід авторки до окресленої в дисертації проблеми вивчення супервізії як методу подолання емоційного вигорання фахівців систем спеціальної освіти та соціальної роботи відзначається фундаментальністю дослідження. Глибоке усвідомлення проблеми дослідження дозволило здобувачці досить коректно визначити науковий апарат дослідження, зокрема, сформулювати його мету й завдання, що й уможливило оптимальне визначення загальної стратегії наукового пошуку.

Дисертація ґрунтується на багатій джерельній базі. Авторкою проаналізовано 493 джерела, із них 322 – іноземною мовою, в яких досліджувана проблема схарактеризована під кутом зору різних галузей науки, що створює передумови для системного висвітлення теми. Підвищенню ступеня обґрунтованості отриманих результатів сприяло використання у дослідженні робіт вітчизняних і зарубіжних авторів (дисертації, монографії, публікації у періодичних виданнях тощо). Одержанню вірогідних результатів також сприяло застосування відповідного діагностичного інструментарію, що складається із адекватно підібраних автором методів наукового пізнання: теоретичних, емпіричних, математико-статистичних. Як бачимо, вибір методів дослідження зумовлений поставленою метою й відповідає завданням,

що вирішує авторка, а це дало змогу здійснити комплексне аналізування предмету дослідження.

Оцінка змісту та завершеності дисертації

Логіка розгортання дослідницького пошуку в основній частині дослідження відбувалася згідно сформульованих дисертанткою завдань. Оцінюючи зміст й завершеність дисертації відзначимо, що наукова розвідка є цілісним структурованим дослідженням, зберігає логічну послідовність та комплексність викладення матеріалу як на рівні роботи в цілому, так і в межах кожного окремого розділу; складено анотації українською та англійською мовами, вступ, п'ять розділів, висновки до них, загальні висновки, список використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 638 сторінок, основний зміст роботи викладено на 510 сторінках.

Відтак, у *першому розділі* «Теоретичні засади вивчення синдрому емоційного вигорання фахівців систем спеціальної освіти та соціальної роботи» (ст. 53–158) розглянуто психологічні підходи дослідження синдрому емоційного вигорання фахівців систем спеціальної освіти та соціальної роботи.

На основі теоретичного аналізування було чітко обґрунтовано, виділено, уточнено та розведено такі поняття як: синдром емоційного вигорання, професійна деформація та професійна деструкція. Розкрито зміст, симптоми, причини, моделі емоційного вигорання. Виокремлено професійно-особистісні властивості фахівців систем спеціальної освіти та соціальної роботи як представників професій вищого типу просоціальної активності з найвищими емоційними навантаженнями.

Визначено професійні ризики фахівців систем спеціальної освіти та соціальної роботи, роль супервізора в їхньому подоланні.

У *другому розділі* «Теоретико-методологічні основи дослідження супервізії» (ст. 159–298) увага дисертантки була зосереджена на теоретико-методологічних аспектах опису концептуальних підходів, що розкривають механізми реалізації супервізії.

У цьому розділі виокремлено специфічні особливості та сучасні вимоги до впровадження супервізії: ролі та стилі супервізора, фокуси та функції супервізії, визначено супервізорські відносини та відповідальність: сетинг, форми, види та методи, а також описано моделі супервізії.

У *третьому розділі* «Науково-теоретичні основи дослідження супервізії у подоланні синдрому емоційного вигорання фахівців систем спеціальної освіти та соціальної роботи» (ст. 297–379) розкрито зміст концепції теоретико-методологічних положень емпіричного дослідження супервізії у подоланні синдрому емоційного вигорання фахівців у системах спеціальної освіти та соціальної роботи. У дослідженні дисертантка використовувала такі методи, як системно-структурний; метод порівняльного аналізу та узагальнення даних; емпіричні методи: метод наукового спостереження; метод психодіагностичного обстеження; методи психологічної корекції; метод констатуючого експерименту; метод аналізу продуктів діяльності, метод математичної статистики.

Описано етапи організації та методики дослідження. Обґрунтовано вибірку дослідження, що складалася з соціальних працівників та фахівців системи спеціальної освіти (безпосередньо фахівців спеціальної освіти та фахівців, які працюють в системі спеціальної освіти (психологів)).

Проаналізовано результати констатувального експерименту, спрямованого на визначення специфіки емоційного вигорання серед фахівців систем спеціальної освіти та соціальної роботи.

У *четвертому розділі* «Емпіричне дослідження референтів емоційного вигорання фахівців систем спеціальної освіти та соціальної роботи» (ст. 380–477) репрезентовано результати емпіричного дослідження, метою якого було визначення референтів емоційного вигорання фахівців систем спеціальної освіти та соціальної роботи. У результаті проведеного дослідження виокремлено сім факторів, що охоплюють такі чинники емоційного вигорання: фактор «індивідуальні особливості» – включає умови як «особистісні особливості особистості» та «локус контролю»; «поведінкові

прояви» – «способи реалізації поведінки подолання» та «психологічні поведінкові механізми захисту»; «вольові властивості» – «стилі саморегуляції» та «соціальний самоконтроль»; «ціннісні установки» – «ціннісні орієнтації» та «суб'єктивне благополуччя»; «мотиваційні фактори» – «домагання особистості»; «організаційно-професійні фактори» – «задоволеність роботою» та «самоефективність»; «світоглядні базисні установки» – «базисні переконання» та «життєстійкість»; «самоусвідомлення» – «рефлексія» та «задоволеність життям».

У *п'ятому розділі* «Верифікація моделі супервізії як ефективного методу подолання емоційного вигорання фахівців систем спеціальної освіти та соціальної роботи» (ст. 478–540) подано результати апробації структурно-функціональної моделі супервізії, спрямованої на подолання синдрому емоційного вигорання фахівців систем спеціальної освіти та соціальної роботи. У межах структурно-функціональної моделі супервізії виокремлено такі блоки: концептуальний, змістовно-технологічний, критеріально-результативний. Концептуальний блок репрезентує мету, методологічні засади, психологічні детермінанти та принципи структурно-функціональної моделі супервізії, спрямованої на подолання емоційного вигорання фахівців системи спеціальної освіти та соціальної роботи.

Ефективність структурно-функціональної моделі супервізії, спрямованої на подолання емоційного вигорання особистості фахівців, оцінювалися згідно з такими критеріями: рівень емоційного вигорання та таких його факторів, як індивідуальні особливості (особистісні особливості та локус контролю); поведінкові прояви (способи реалізації поведінки подолання та психологічні поведінкові механізми захисту); вольові властивості (стилі саморегуляції та соціальний самоконтроль); ціннісні установки (ціннісні орієнтації та суб'єктивне благополуччя); мотиваційні фактори (домагання особистості); організаційно-професійні фактори (задоволеність роботою та самоефективність); світоглядні базисні установки (базисні переконання та життєстійкість); самоусвідомлення (рефлексія та задоволеність життям).

Дисертанткою доведено ефективність моделі супервізії фахівців спеціальної освіти та соціальної роботи, спрямованої на подолання синдрому емоційного вигорання.

Висновки дисертації відображають основні здобутки теоретичної та емпіричної роботи дисертантки, розкривають ступінь розв'язання нею поставлених дослідницьких завдань і визначають перспективи подальших наукових досліджень в обраному напрямку. Список використаних джерел та додатки оформлені згідно встановлених вимог та містять потрібну довідкову інформацію.

Загалом дисертація Астремської І. В. свідчить про високий рівень її підготовки, досконалість володіння методикою дослідження і творчий підхід до розв'язання основних завдань дослідження.

Відповідність змісту анотації основним положенням дисертації

Зазначимо, що зміст анотації та основні положення дисертації є ідентичними. Ознайомлення з текстом анотації дисертації дає підстави стверджувати, що за структурою та змістом вона відповідає вимогам, що визначаються МОН України. У тексті анотації стисло висвітлено основні положення, зміст, результати і висновки здійсненого І. В. Астремською дисертаційного дослідження.

Дискусійні положення та зауваження

Беручи до уваги високий науково-практичний рівень дисертаційного дослідження та розуміючи, що як будь-яка наукова праця, присвячена дослідженню маловивчених соціально-психологічних феноменів, дисертація Астремської Ірини Володимирівни містить і певні дискусійні положення, а відтак хотілося б уточнити й конкретизувати бачення авторки щодо деяких із них:

1. На наш погляд, п. «3.2.1 Організація дослідження» (стор. 321–336) поданий занадто докладно, варто було аналізування вибірки подати більш стисло.

2. Доцільно обґрунтувати більш змістовно залучення груп «Психологи» (ЕГ, КГ) до вибірки.

3. Викликає питання доцільність аналізування поняття «професії допомоги», якому присвячено, по суті, пункт «1.3. Професійно-особистісні властивості фахівців систем спеціальної освіти та соціальної роботи як представників професій вищого типу просоціальної активності з найвищими емоційними навантаженнями» (стор. 113–128), тоді як за змістом, слід розкрити професійно-особистісні властивості фахівців систем спеціальної освіти та соціальної роботи.

4. У процесі аналізування досліджуваної проблеми, на нашу думку, варто було б надати об'єктивну оцінку сучасного стану впровадження супервізії в діяльність установ спеціальної освіти та соціальної роботи в Україні, тим більш, що аналізування цієї проблеми за кордоном наведено, як в історичному аспекті, так і в сучасному (у другому розділі дисертації).

Відповіді на ці запитання та зауваження можуть бути надані в ході публічного захисту дисертації. Водночас зазначені зауваження та побажання мають частковий характер і не впливають на загальну оцінку рецензованої праці. Мету дослідження досягнуто, завдання, що їх перед собою поставила дисертантка, виконано. Рецензована дисертація відповідає всім вимогам, є цілісним, завершеним, самостійним дослідженням, що присвячене темі, актуальній для сучасної педагогічної науки і практики. Усе це зумовлює наукову, зокрема теоретико-прикладну, значущість матеріалів цього дослідження.

Загальний висновок

З огляду на вищезазначене вважаємо, що дисертаційне дослідження Астремської Ірини Володимирівни *«Психологічні засади супервізії у подоланні синдрому емоційного вигорання фахівців у системах спеціальної освіти та соціальної роботи»* за актуальністю, змістом, обсягом, науковою новизною, достовірністю, практичним значенням та повнотою викладу даних відповідає нормативним вимогам «Порядку присудження та позбавлення

наукового ступеня доктора наук», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 17.11.2021 р. № 1197, а його авторка заслуговує на присудження наукового ступеня доктора психологічних наук зі спеціальності 19.00.08 – спеціальна психологія.

Офіційний опонент

доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри психології Херсонського
державного університету

І. С. Попович

Підпис І.С. Поповича підтверджую
Начальник відділу кадрів
11.01.2024

